

## Stabilnost i/ili promjene? Povjerenje u institucije u Hrvatskoj od 1999. do 2020.

DOI: 10.5613/rzs.52.1.0315

UDK 316.334.3

342.2-07(497.5):316.644

352-07(497.5):316.644

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 3. 2021.

Objavljeno elektronički: 15. 3. 2022.

Kosta BOVAN  <https://orcid.org/0000-0002-5183-6065>

*Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska*  
*kosta.bovan@fpzg.hr*

Nikola BAKETA  <https://orcid.org/0000-0001-9813-4717>

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatska*  
*baketa@idi.hr*

### SAŽETAK

U radu se, na temelju podataka prikupljenih u istraživanjima koja je u osam vremenskih točaka u proteklih dvadeset godina na reprezentativnom uzorku hrvatskih građana proveo Fakultet političkih znanosti, analizira stanje institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj. Oslanjajući se na teorijske koncepte Davida Eastona i Pippe Norris te uvažavajući prethodne studije o institucionalnom povjerenju u Hrvatskoj, rad donosi i neke nove elemente. Dok većina prethodnih radova obuhvaća najviše tri točke mjerenja u kratkom vremenskom rasponu i analizi latentne strukture institucionalnog povjerenja pristupa kroz eksploratorni pristup, ovaj se rad temelji na analizi osam vremenskih točaka i analizira prikladnost postojećih teorijskih modela. Usto, analiza fluktuacija u razinama institucionalnog povjerenja temelji se na utvrđivanju invarijantnosti mjerenja, što je važan metodološki doprinos rada. Osnovni rezultati studije mogu se podijeliti u tri grupe. Prvo, na deskriptivnoj razini utvrdili smo da je povjerenje građana u pojedine institucije najčešće ispod srednje vrijednosti na ljestvici od 1 do 5, osim u slučajevima vojske i policije. Drugo, analiza pokazuje da hrvatski građani razlikuju dva tipa institucionalnog povjerenja – povjerenje u predstavničke institucije i povjerenje u institucije sigurnosti. Treće, analiza je pokazala kako se u razdoblju od 1999. do 2020. povjerenje građana u predstavničke institucije smanjilo, dok je povjerenje u institucije sigurnosti ostalo izrazito stabilno. Na temelju toga moguće je izvesti dva važna zaključka. Ponajprije, korištenje invarijantnosti mjerenja trebalo bi postati standardom za buduća istraživanja povjerenja u kojima se uspoređuju različite vremenske točke. Potom, niska razina povjerenja u

---

Zahvala recenzentima na komentarima koji su unaprijedili rad te posebne zahvale prof.dr.sc. Bertu Šalaju na pomoći i komentarima u teorijskom dijelu i Benjaminu Banajju za savjete vezane uz metodološke postupke.

predstavničke institucije sugerira otuđenost građana od tih institucija i predstavlja problem funkcioniranju predstavničke demokracije u Hrvatskoj.

Ključne riječi: institucionalno povjerenje, predstavničke institucije, institucije sigurnosti, invarijantnost mjerenja

## UVOD

Obraćajući se u studenom 2020. godine hrvatskoj javnosti povodom stupanja na snagu novih, strožih epidemioloških mjera u borbi protiv Covida-19, predsjednik Vlade Andrej Plenković izjavio je, između ostaloga, kako će “borbu protiv korone temeljiti na povjerenju građana i države” (N1 Hrvatska, 2020). Sličnu retoriku o važnosti povjerenja građana u politiku, političke i državne institucije te državnu vlast za uspješnu borbu protiv virusa mogli smo tijekom 2020. godine čuti i od brojnih drugih političara iz demokratskih država u različitim dijelovima svijeta. Pritom su gotovo svi, poput Plenkovića, isticali da ćemo se sa zdravstvenim, ekonomskim i socijalnim krizama koje je pandemija prouzročila puno učinkovitije boriti ako između građana i države postoji značajna doza povjerenja.

Ostavimo li dnevno-političku retoriku po strani, spomenute izjave ipak nas potiču da iz politološke perspektive postavimo neka pitanja o temama koje su u njima spomenute. Od brojnih mogućih pitanja izdvajamo nekoliko. Ponajprije, zašto političari smatraju da je postojanje visokih razina povjerenja između građana i države vrlo bitno za uspješno funkcioniranje suvremenih demokratskih političkih sustava? Potom, o kojoj vrsti povjerenja govorimo kad tematiziramo povjerenje građana u državu? Relevantna recentna politološka literatura pokazuje, naime, da u suvremenim društvima možemo razlikovati različite tipove povjerenja. Zatim, prihvatimo li stajalište da se povjerenje građana u državu dominantno manifestira preko povjerenja u institucije, možemo se zapitati koje su to najvažnije državne institucije preko kojih možemo pratiti kako se razvija odnos građana i države? Na kraju, vrlo je zanimljivo i pitanje o razinama povjerenja građana u državu i njezine institucije. Što nam govore recentna istraživanja, kakve su razine institucionalnog povjerenja građana u Hrvatskoj? Upravo se spomenutim pitanjima bavimo u ovom radu.

S obzirom na navedeno, rad je strukturiran u nekoliko većih cjelina. U prvom, konceptualnom dijelu, pregledom relevantne literature, tematiziramo pojam povjerenja, pri čemu nas posebno zanimaju kategorizacije različitih tipova povjerenja. Nakon razlikovanja socijalnog i političkog povjerenja, usredotočujemo se na po-tonje, pri čemu se oslanjamo na sada već “klasične” konceptualizacije političkog povjerenja Davida Eastona i Pippe Norris. Na temelju njihovih radova opisujemo različite razine političkog povjerenja te dolazimo do koncepta institucionalnog po-

vjerenja koje je u središtu našeg zanimanja. Dodatno, u ovom dijelu rada ukratko tematiziramo važnost institucionalnog povjerenja za kvalitetno i učinkovito funkcioniranje demokratskih političkih sustava.

Drugi dio rada donosi pregled najvažnijih istraživanja institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj u proteklom razdoblju i deskripciju glavnih teorijskih modela institucionalnog povjerenja, dok u trećem dijelu opisujemo izvore podataka kojima se koristimo, operacionalizaciju glavnih varijabli te metodologiju i analize koje rabimo. Rad se temelji na istraživanjima što ih je u proteklih dvadeset godina na reprezentativnom uzorku hrvatskih građana provodio Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, a u okviru kojih je u osam vremenskih točaka (1999., 2003., 2007., 2011., 2015., 2016., 2018. i 2020. godina) bilo prisutno i pitanje o razinama institucionalnog povjerenja hrvatskih građana. Vrlo bitan segment ovog dijela je detaljan opis metode obrada podataka kojom se koristimo, jer smatramo da predstavlja bitnu inovaciju u istraživanjima institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj.

U četvrtom, središnjem dijelu rada prikazujemo i interpretiramo glavne rezultate svoga istraživanja. Da bismo odgovorili na glavno istraživačko pitanje (ono o kretanjima institucionalnog povjerenja građana Hrvatske u razdoblju od 1999. do 2020.), provjerili smo adekvatnost ranije opisanih teorijskih modela institucionalnog povjerenja u hrvatskom kontekstu. Nakon toga smo analizirali razinu njihove invarijantnosti u odabranom vremenskom razdoblju. Rezultati tih dviju analiza odredili su nam opravdani oblik usporedbe institucionalnog povjerenje kroz vrijeme.

U zaključnom dijelu rada propitujemo rezultate istraživanja iz perspektive budućeg razvoja demokratskoga političkog sustava u Hrvatskoj, ekspliciramo ograničenja rada te sugeriramo moguće smjerove nekih budućih istraživanja.

## TEORIJSKI OKVIR

Sociološka i politološka literatura povjerenju daje izrazito važnu društvenu ulogu. Za Luhmana (1979: 4) povjerenje je “temeljna činjenica društvenog života” i nužno je za kontrolu i smanjenje sve veće kompleksnosti koja karakterizira moderna društva; Misztal (1996: 25) ističe kako je povjerenje dio svih društvenih odnosa te kako je “uspostavljanje povjerenja u društvu nužan uvjet za održavanje društvenog poretka i aktivnosti pojedinaca”; Warren (2018) ističe kako je demokracija politički sustav za čiji je opstanak nužno postojanje povjerenja među građanima. Povjerenje se raznoliko definira. Primjerice, Misztal (1996) ga razumije kao vjerovanje da će ishod nečijeg ponašanja biti u skladu s našim očekivanjima, Hardin (1999) kao “inkapsuliran interes”, odnosno, očekivanje da će drugi djelovati imajući na umu naše interese, a Offe (1999) kao vjerovanje da će drugi djelovati tako da povećaju naše blagostanje i da nam neće nanositi štetu. Zajedničko svim definicijama jest

da povjerenje konceptualiziraju kao relacijski koncept koji se nalazi između dvaju ili više aktera i koji se fokusira na buduća ponašanja. S obzirom na to, autori povjerenje najčešće dijele u socijalno (među građanima) i političko (između građana i političara/institucija). Socijalno povjerenje se još dijeli na povjerenje građana u poznanike i ostale članove grupa kojima pripadaju (partikularizirano povjerenje) te na povjerenje građana u ljude koje ne poznaju ili općenito povjerenje u ljude (generalizirano povjerenje) (npr. Šalaj, 2005; Uslaner, 2018). Offe (1999), pak, dijeli povjerenje s obzirom na dvije dimenzije – je li riječ o masama ili elitama, te je li riječ o horizontalnom ili vertikalnom odnosu. Horizontalno povjerenje odnosi se na povjerenje među građanima ili unutar (političkih) elita; a vertikalno se odnosi na povjerenje građana u elite i povjerenje elita u građane.

Fokus ovoga rada bit će isključivo na vertikalnom političkom povjerenju, odnosno povjerenju građana u političke institucije. Kao teorijska osnova za razmatranje institucionalnog povjerenja u ovom radu uzima se koncept političke potpore koji je razvio David Easton (1965a, 1965b, 1975) te dodatna razrada Eastonova modela i teorijski doprinos koji donosi Pippa Norris (1999, 2011). Eastonov (1965a) pogled na politički sustav se temelji na povratnoj informaciji i prilagodbi. Na ulaznoj strani modela nalaze se zahtjevi i potpora građana koji se posredstvom političkih i društvenih aktera (političkih stranaka, interesnih skupina, sindikata i slično) dostavljaju donositeljima odluka, odnosno, političkim vlastima. Na temelju tih ulaznih informacija o zahtjevima i potpori, političke vlasti donose odluke i kreiraju ishode u vidu zakona i javnih politika. Ispostavljeni ishodi reflektiraju se na potporu i stvaranje novih zahtjeva kroz mehanizam povratne informacije te se proces ponavlja. U takvom stalnom procesu dostavljanja zahtjeva i potpore od strane građana te ispostavljanju ishoda od strane vlasti dio će građana biti više ili manje zadovoljan te će se to odražavati na njihovu potporu sustavu (1965a: 26-32).

U ovom se radu fokusiramo na jedan dio ulaznog elementa, a to je potpora građana sustavu. U svojoj prvotnoj studiji Easton (1965a: 159) ističe da je potpora kad "A podržava B na način da A djeluje u ime B ili kad se povoljno orijentira prema B", a u kasnijem radu daje manje tehničku definiciju i navodi da je potpora "način na koji se osoba svojim stavovima ili ponašanjem evaluativno orijentira na neki objekt" dok ta orijentacija može biti pozitivna ili negativna, odnosno povoljna ili nepovoljna (Easton, 1975: 436). Pritom objekt potpore može biti politička zajednica koju Easton definira kao "politički sustav sastavljen od članova koji se vide kao skupina osoba povezanih političkom podjelom rada" (1965a: 177), politički režim koji predstavlja ustavni poredak ili "set ograničenja političke interakcije" (1965a: 193), što ga čine vrijednosti, norme i struktura vlasti, te političke autoritete odnosno trenutne obnašatelje vlasti koji su prepoznati kao takvi od strane članova sustava, njihove odluke su obvezujuće te snose odgovornost za donošenje odluka (1965a). Pojaš-

njavajući obuhvat Eastonova modela i pojedine objekte potpore, Čular i Šalaj ističu da je u tom kontekstu politička potpora “višedimenzionalan fenomen koji seže od općenitih osjećaja privrženosti i pripadnosti političkoj zajednici, odnosno nacionalnoj državi, preko potpore režimu i njegovim institucijama, do specifične podrške određenima političkim autoritetima i vođama“ (2019: 6).

Nastavljajući se na Eastonovu klasifikaciju, a naglašavajući potrebu za dodatnom distinkcijom u okviru objekata političke potpore, Pippa Norris (1999, 2011) donosi model u okviru kojega se razlikuje pet razina potpore – politička zajednica, načela političkog sustava, djelotvornost sustava, institucije sustava i politički akteri. Vidljivo je da je prva razina, potpora političkoj zajednici, istovjetna i kod Norris i kod Eastona, ali u ostalim razinama Norris radi dodatnu diferencijaciju. Naime, Eastonov koncept političkog režima kod Norris je diferenciran na razinu potpore načelima političkog sustava te djelotvornosti sustava. Dodatno, razina potpore institucijama sustava koju uvodi Norris nalazi se između Eastonovih koncepata političkog režima i političkih autoriteta (Lühiste, 2006), dok razina političkih aktera koju uvodi Norris predstavlja trenutačne obnašatelje dužnosti. Razlog za dodatnom diferencijacijom Norris (1999) i njezini suradnici (Klingemann, 1999; Holmberg, 1999) argumentiraju kroz zaključke temeljene na empiriji koji upućuju na to da građani rade distinkciju među tim razinama i sukladno tomu imaju i različite vidove potpore.

U nastavku rada usredotočujemo se na ono što Norris označava potporom institucijama sustava, a u većini suvremene literature naziva se institucionalnim povjerenjem. Norris smatra da ta razina obuhvaća povjerenje u najvažnije institucije zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, ali i povjerenje u ono što naziva institucijama sigurnosti, kao što su vojska i policija. Popis institucija ponešto se razlikuje kod pojedinih istraživača, no među njima postoji gotovo opći konsenzus da se potpora institucijama sustava treba operacionalizirati kroz povjerenje u pojedine društvene i političke institucije. Studije institucionalnog povjerenja vrlo su populzivno područje istraživanja, a u nastavku sažeto prikazujemo najvažnije rezultate radova koji se odnose na Hrvatsku.

## INSTITUCIONALNO POVJERENJE U HRVATSKOJ

Radovi o povjerenju u institucije u Hrvatskoj dominantno su temeljeni na empirijskim analizama različitih izvora podataka te analiziraju taj fenomen u jednoj ili najviše dvjema do trima vremenskim točkama. Manji dio radova bavi se razmatranjem političkog povjerenja na teorijskoj razini (primjerice, Matić 2000; Maldini, 2008). U pogledu radova koji se bave empirijskom analizom različitih podataka vidljivo je da oni obuhvaćaju razdoblje od kraja devedesetih godina 20. stoljeća pa sve do 2020. godine. Teorijski se ti radovi oslanjaju na koncepte političke kulture Almonda

i Verbe (Baloban i Rimac, 1998; Rimac, 2000), Inglehartovu teoriju sociokulturnog razvoja (Rimac, 2000), Putnamov socijalni kapital (Štulhofer, 2004; Šporer i Sekulić, 2006; Sekulić i Šporer, 2010; Nikodem i Črpić, 2014), Sztompkinu kulturu povjerenja (Trzun, 2012; Nikodem i Črpić, 2014) te Hardinove koncepcije povjerenja (Nikodem i Črpić, 2014). Pritom, uglavnom se koriste podacima iz međunarodnih istraživanja i to Svjetskog istraživanja vrijednosti (*World Values Survey*) (Štulhofer, 2004), Europskog istraživanje vrednota (*European Values Survey*) (Rimac, 2000; Trzun 2012, Nikodem i Črpić, 2014; Domitrović, Ivanešić i Žagmešter, 2020; Franc, Maglić i Sučić, 2020) i Jugoistočnog europskog društvenog istraživanja (*South East European Social Survey*) (Štulhofer, 2004; Šporer i Sekulić, 2006; Sekulić i Šporer, 2010). Neki su autori koristili i podatke dobivene kroz ciljana nacionalna istraživanja, bilo samostalno (Baloban i Rimac, 1998; Mrakovčić, 2010; Henjak, 2017) ili u kombinaciji s prethodno spomenutim rezultatima međunarodnih istraživanja (Rimac, 2000; Sekulić i Šporer, 2010; Trzun, 2012). Svi ti radovi obuhvaćaju najviše tri vremenske točke mjerenja institucionalnog povjerenja (Henjak, 2017; Domitrović i dr., 2020).

Rezultati istraživanja uglavnom upućuju na to da ispitanici izražavaju najniže razine povjerenja u političke institucije, poput političkih stranaka, Sabora i Vlade, a najviše u vojsku i policiju. Dakako, rezultati variraju ovisno o vremenu, ali je poredak institucija po razini povjerenja uglavnom stabilan. Pritom, pojedini autori, koji analiziraju više vremenskih točaka, ističu da se prema svim institucijama, osim prema vojsci i dijelom policiji, razina povjerenja vremenom smanjila (Sekulić i Šporer, 2010; Domitrović i dr., 2020).

Većina tih analiza obuhvaća institucije poput Vlade Republike Hrvatske, Sabora, političkih stranaka, Europske unije, UN-a, odgojno-obrazovnog sustava, pravosuđa, sindikata, policije, vojske, crkve, tiska i televizije. U pojedinim analizama nalaze se i neke specifične institucije poput zdravstvenog sustava i sustava socijalnog osiguranja (Nikodem i Črpić, 2014), zdravstva, gospodarstva, lokalne samouprava, državne uprave, NATO-a (Mrakovčić, 2010), javnih službi, zdravstvenog sustava, sustava socijalnog osiguranja, velikih poduzeća, NATO-a (Rimac, 2000), državnog radija, lokalnih radijskih postaja, Hrvatskoga katoličkog radija, nezavisnih tjednika, novih privatnih poduzeća, državnih poduzeća, ekološkog pokreta, pokreta za ljudska prava, ženskog pokreta, NATO-a (Baloban i Rimac, 1998).

Pri analizi podataka većina se autora koristi eksploratornom faktorskom analizom. U tom se postupku sve institucije za koje je ispitivana razina povjerenja uvrštavaju u analizu te se na temelju povezanosti pojedinih varijabli kreiraju faktori. Najčešća je podjela na četiri faktora – povjerenje u politiku/vladu, povjerenje u medije, povjerenje u 'uniforme' te povjerenje u međunarodne institucije. Treba istaknuti da kod različitih autora sastav faktora varira, pa i unutar radova pojedini

nih autora s obzirom na to da podjela na faktore nije teorijski utemeljena, nego proizlazi iz eksploratornog pristupa. Tako Sekulić i Šporer (2010) u okviru faktora povjerenje u medije za prvu točku mjerenja uz tisak i televiziju imaju i pravosuđe i sindikate dok u drugoj točki mjerenja pravosuđe završava u faktoru povjerenje u Vladu, a faktor povjerenje u medije čine samo tisak i televizija. Isti autori, u objema točkama mjerenja u faktoru povjerenje u 'uniforme' imaju policiju, vojsku i crkvu. S druge strane, Mrakovčić (2010) u okviru faktora povjerenje u socijalne službe ima policiju, a crkva i vojska čine faktor povjerenje u 'uniforme', a slično je i kod Nikodema i Črpića (2014) gdje policija ulazi u faktor javne službe, dok crkva i vojska čine zaseban faktor.

S druge strane, tek poneki autori polaze od teorijskog utemeljenja i razmatraju unaprijed zadane dimenzije povjerenja. Tako Franc i dr. (2020: 386) provjeravaju "opravdanost razlikovanja dviju dimenzija političkog povjerenja (povjerenje u vladu i predstavničke institucije naspram povjerenja u provedbene institucije)." Pritom se u prvoj dimenziji nalaze vlada, parlament i političke stranke, a u drugoj policija, sudstvo i javne službe. Međutim, nakon eksploratorne faktorske analize isključuju povjerenje u pravosudni sustav iz dimenzije povjerenja u provedbene institucije te u konačnici tu dimenziju čine odgojno-obrazovni sustav, policija, vojska, javne službe, sustav socijalnog osiguranja i zdravstveni sustav. S druge strane, dimenziju povjerenja u vladu i predstavničke institucije čine Sabor, vlast i državna uprava te političke stranke.

Iako spomenuta istraživanja pružaju važne uvide u stanje institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj u proteklom razdoblju, smatramo da postoji prostor za dodatne spoznaje na tu temu. Ponajprije, većina radova obuhvaća najviše tri vremenske točke u relativno kratkom rasponu. U ovom radu analiziramo institucionalno povjerenje u razdoblju od 21 godine kroz osam vremenskih točaka.

Drugo, većina radova analizi latentne strukture institucionalnog povjerenja pristupa kroz eksploratorni pristup, a mi u ovom radu analiziramo prikladnost postojećih teorijskih modela. Na temelju postojeće literature (André, 2014; Poznyak i dr., 2014; Breustedt, 2018) identificirali smo dva glavna teorijska modela institucionalnog povjerenja. Pritom se dominantno oslanjamo na Breustedta (2018) čija se dva modela mogu okarakterizirati kao jednofaktorski i dvofaktorski. Prvi model polazi od pretpostavke da građani ne razlikuju predstavničke institucije od ostalih javnih institucija, što vodi jednodimenzionalnom povjerenju. To je povezano s razumijevanjem političke kulture kao sistemskog obilježja koje građane navodi da različite institucije vrednuju podjednako. Dvofaktorski model Breustedt (2018) temelji na razlikovanju predstavničkih institucija, koje donose političke odluke te čiji rad ima obilježje političkog nadmetanja, i javnih institucija. Djelovanje predstavničkih institucija obilježeno je prisutnošću jasnih političkih preferencija, za razliku od javnih

institucija koje imaju provedbenu, tehničku ulogu, i koje u svom djelovanju nemaju istaknuti političku 'obojenost'. Te razlike bi, prema dvofaktorskom modelu, trebale biti vidljive i u stavovima građana prema pojedinim institucijama. Jednofaktorski model pretpostavlja jedinstvenu latentnu strukturu, odnosno postojanje generaliziranoga institucionalnog povjerenja među građanima, dok dvofaktorski drži da građani razlikuju predstavničke (predsjednik, vlada, sabor, stranke) i javne institucije (vojska, policija i sudovi). Breustedt u svojoj analizi spominje i treći model, onaj koji razlikuje apstraktno i specifično poimanje objekata povjerenja. S jedne je strane riječ o institucijama kao trajnim objektima povjerenja, a s druge o povjerenju u trenutne obnašatelje dužnosti. Taj model zapravo razmatra različite razine potpore režimu – povjerenje u institucije i povjerenje u aktere (Norris, 2011). S obzirom na to da smo se u ovom radu usredotočili isključivo na razinu institucionalne potpore, spomenuti model pri testiranju nismo uzeli u obzir.

Treće, radovi koji uspoređuju prosječno institucionalno povjerenje u različitim točkama mjerenja implicitno pretpostavljaju da su među tim točkama latentne strukture povjerenja identične. Međutim, usporedba bilo koje dvije grupe na nekoj latentnoj dimenziji zahtijeva i pretpostavlja utvrđivanje ekvivalentnosti konstrukata, odnosno invarijantnost mjerenja (engl. *measurement invariance*). Riječ je, kao što detaljno pokazujemo u nastavku, o statističkom postupku koji je postao standardom u komparativnim studijama, bilo da je riječ o onima koje uspoređuje grupe iz različitih vremenskih točaka ili grupe iz različitih društvenih konteksta.

## ISTRAŽIVAČKA PITANJA, IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA

Cilj je ovog rada ispitati kako se kretalo institucionalno povjerenje građana Hrvatske u razdoblju od 1999. do 2020. godine. Kako bismo mogli odgovoriti na to pitanje, potrebno je provjeriti adekvatnost gore opisanih teorijskih modela povjerenja u hrvatskom kontekstu, nakon čega je potrebno utvrditi razinu njihove invarijantnosti u odabranom razdoblju. Rezultati tih dviju analiza odredit će opravdani oblik usporedbe institucionalnog povjerenja kroz vrijeme, o čemu će više biti riječ u sljedećem poglavlju.

Kako bismo odgovorili na ta pitanja, koristili smo podatke osam predizbornih ili postizbornih anketnih studija Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.<sup>1</sup> Podatci su spojeni u jedinstvenu bazu i analizirani u programu R (R Core Team,

<sup>1</sup> Istraživanja su provedena 1999., 2003., 2007., 2011., 2015., 2016., 2018., i 2020. godine. Valja istaknuti kako su prve tri studije provedene, kao predizborna istraživanja, metodom olovka-papir u samoj organizaciji Fakulteta političkih znanosti, dok su ostala istraživanja (osim 2018. i 2020.) bila poslijeborna, provedena od strane agencija za istraživanje tržišta. Detaljniji opis navedenih



2020), koristeći pakete *psych* (Revelle, 2020), *car* (Fox i Weisberg, 2019), *lavaan* (Rosseel, 2012) i *MVN* (Korkmaz, Goksuluk i Zararsiz, 2014).

U Tablici 1 nalaze se općenite karakteristike uzorka za svaku točku mjerenja.<sup>2</sup>

Tablica 1. Deskriptivni podatci uzorka

Godina	N	Spol (%Ž)	Dob	Obrazovanje
1999.	1113	48.70	56.51 (16.52)	4.46 (1.44)
2003.	1152	53.20	48.05 (18.28)	4.03 (1.02)
2007.	1080	52.50	48.13 (17.41)	3.95 (1.22)
2011.	1002	53.39	47.46 (17.48)	3.65 (1.37)
2015.	1001	53.05	46.06 (16.77)	3.89 (1.15)
2016.	1000	53.60	46.63 (16.77)	3.93 (1.15)
2018.	1014	52.70	46.79 (17.49)	3.56 (1.37)
2020.	979	52.90	47.81 (17.37)	4.77 (1.38)

Napomena: U tablici se nalaze prosječne vrijednosti, a u zagradama standardna devijacija; N-broj sudionika; Obrazovanje – od 1 “Bez osnovne škole” do 7 “Magisterij i doktorat”.

Ključni skup varijabli za ovaj rad odnosi se na pitanje povjerenja u institucije (Tablica 2), formulirano na sljedeći način: “Molimo Vas da na ljestvici od 1 do 5 procijenite stupanj svog povjerenja u svaku od navedenih političkih i društvenih institucija”. Ponuđeni su odgovori od 1, što je označavalo “Nikakvo povjerenje”, do 5, što je označavalo “Potpuno povjerenje”. Odgovori “Ne znam” izostavljeni su iz daljnjih analiza.<sup>3</sup>

istraživanja i podataka vidjeti u članku o povjerenju u demokratska načela i performansu (Čular i Šalaj, 2019). Anketne studije koje je fakultet provodio prije 1999. godine nisu ispitivale povjerenje u institucije.

<sup>2</sup> Deskriptivni podatci za 2011., 2018., i 2020. godinu u Tablicama 1 i 2 ponderirani su prema spolu, dobi, obrazovanju i veličini naselja. U daljnjim analitičkim postupcima podatci u tim vremenskim točkama također su ponderirani.

<sup>3</sup> Odgovor “Ne znam” bio je zaseban odgovor (kodiran kao 9). Gledajući čestice koje su odabrane u daljnju analizu (povjerenje u Predsjednika, Sabor, vladu, vojsku, policiju, sudove i stranke), najveći broj sudionika koji su dali odgovor “Ne znam”, i time nisu uzeti u daljnju analizu, bio je 2011. godine (98), a najmanji 2015. i 2018. godine (25).

## Metodologija: o mjerenju konstrukata kroz više vremenskih točaka

Kao što je gore spomenuto, odgovor na postavljeni istraživački problem zahtijeva utvrđivanje invarijantnosti mjerenja institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. do 2020. Naime, povjerenje u institucije smatramo latentnom dimenzijom i želimo proučavati kako se (prosječno) povjerenje u skupine institucija vremenom mijenjalo. Međutim, da bismo opravdano mogli uspoređivati rezultate među bilo kojim grupama, moramo biti sigurni da koncept koji mjerimo ima isto značenje za sve grupe. Naime, kad radimo grupne usporedbe u nekim rezultatima koji su formirani od pojedinih čestica iz upitnika (npr. kognitivne sposobnosti, autoritarnost, političko znanje itd.), pretpostavljamo da te čestice sudionici u različitim grupama isto razumiju te da su pojedine čestice proizišle iz iste latentne dimenzije koja u istoj mjeri objašnjava njihovu varijancu. Ta karakteristika ekvivalentnosti konstrukta naziva se invarijantnost mjerenja (engl. *measurement invariance*; MI; nekad se naziva i ekvivalentnost mjerenja) (npr. Gregorich, 2006; Hirschfeld i von Brachel, 2014; Bowen i Masa, 2015; Putnick i Bornstein, 2016; Ciecuch i dr., 2019; Fischer i Karl, 2019) lako rasprave među statističarima oko MI sežu pedesetak godina unazad (pregled u Van De Schoot, Schmidt i De Beuckelaer, 2015), tek su se u posljednjih desetak godina proširili i svijest o važnosti MI kao i statistički alati kojima se ona može relativno lako provjeriti.<sup>4</sup> Drugim riječima, testiranje invarijantnosti mjerenja postalo je preduvjetom za smislenu usporedbu bilo kojih grupa na latentnim dimenzijama.

Postoje četiri razine MI koje se nadopunjuju i zadovoljenje uvjeta svake razine preduvjet je za analizu uvjeta iduće razine. Zadovoljenje, odnosno nezadovoljenje, pojedine razine postavlja granice opravdanih analiza (Gregorich, 2006; Putnick i Bornstein, 2016). Prva razina, konfiguracijska invarijantnost (engl. *configural invariance*), ostvarena je ako pokažemo da su faktorske strukture konstrukta jednake u različitim grupama. Ako usto pokažemo da su i faktorska zasićenja pojedinih čestica jednaka, ostvarena je metrijska ili slaba invarijantnost (engl. *metric/weak invariance*). U idućem koraku pokušava se ostvariti skalarna ili snažna invarijantnost (engl. *scalar/strong invariance*) za koju moramo pokazati jednakost konstantnog člana u regresijskoj jednadžbi (*intercepta*) za svaku česticu. Intercept je za individualnu vrijednost "razlika između vrijednosti na čestici i očekivane vrijednosti koja je rezultat faktorskih zasićenja i vrijednosti na latentnoj dimenziji" (Müller i Schäfer, 2017:2). Najviša razina invarijantnosti, rezidualna ili stroga (engl. *residual/strict invariance*), ostvarena je ako među grupama postoji usklađenost u rezidualima poje-

---

<sup>4</sup> Primjerice, 2015. godine objavljeno je posebno izdanje časopisa *Frontiers in Psychology* posvećeno isključivo konceptu MI, a 2019. godine objavljena je studija OECD-a na 110 stranica pod nazivom *Invariance Analyses in Large-scale Studies*.

dinih čestica, odnosno dijelova varijanci koje čestica ne dijeli s faktorom. Putnick i Bornstein (2016) ističu kako kod testiranja svake razine možemo tu razinu odbaciti i prihvatiti nižu razinu invarijantnosti, prihvatiti tu razinu i testirati za višu razinu ili ju prihvatiti uz određene preinake. U posljednjem slučaju riječ je o uvođenju izmjena u model (poput redefiniranja faktorske strukture, izbacivanja čestica, ili “dopuštanja” da određeni parametri modela ne budu fiksirani među različitim grupama) i ostvarivanja tzv. parcijalne invarijantnosti. U tom slučaju opravdano je testirati daljnje razine invarijantnosti za izmijenjeni model (pregled u Shi i dr., 2017).

Što se tiče opravdanih grupnih usporedbi, s osiguravanjem skalarne invarijantnosti opravdano je uspoređivati varijance/kovarijance faktora i utvrditi relativne grupne usporedbe na latentnoj dimenziji. Tek ostvarena rezidualna invarijantnost omogućava smislene usporedbe prosječnih rezultata na skupinama čestica.

## Kako utvrditi invarijantnost mjerenja?

Najčešći način za provjeravanje invarijantnosti mjerenja jest multigrupna konfirmatorna faktorska analiza (engl. *multi-group confirmatory factor analysis*; MG-CFA). Počivajući na načelima i logici procedure konfirmatorne faktorske analize, cilj MG-CFA je provjeriti pristajanje teorijskih modela (engl. *model fit*) na ukupnom uzorku i na razinama pojedinih grupa, te utvrditi koji se dijelovi modela mogu “fiksirati” među grupama, a da se znatno ne izmijeni kvaliteta modela. Za provjeru općenitog pristajanja modela koriste se standardni pokazatelji -  $\chi^2$  test, RMSEA, TLI, CFI, i SRMR (Kline, 2011), a za provjeru izmjene kvalitete modela nakon fiksiranja najčešće se koriste razlike (delte) u CFI i RMSEA-i među modelima.<sup>5</sup> Naime, iako se neki autori fokusiraju samo na razlike u  $\chi^2$  (npr. Bowen i Masa, 2015), velika većina autora ističe neadekvatnost tog pokazatelja, pogotovo kod većih uzoraka, jer se olako ostvari značajan rezultat i odbacuje model (Steenkamp i Baumgartner, 1998; Chen, 2007; Davidov, 2008; Comsa, 2010; Milfont i Fischer, 2010; Sass, 2011; Bialosiewicz, Murphy i Berry, 2013; Poznyak i dr., 2014; Rutkowski i Svetina, 2014; Putnick i Bornstein, 2016; Breustedt, 2018; Fischer i Karl, 2019). Valja istaknuti kako ne postoje ustaljeni kriteriji za prihvatljive veličine  $\Delta$ CFI i  $\Delta$ RMSEA. Neki autori za  $\Delta$ CFI koriste maksimalnu razliku od 0.002 (Blankson i McArdle, 2015) ili 0.01 (Wu, Li i Zumbo, 2007; Hirschfeld i von Brachel, 2014); za  $\Delta$ RMSEA 0.01 ili eventualno 0.015 (npr. Putnick i Bornstein, 2016; Fischer i Karl, 2019;). S obzirom na to da u ovom istraživanju imamo velike uzorke (~1000) te relativno veliki broj grupa (8), vodili smo se preporukama Chena (2007), Comse (2010) te Rutkow-

<sup>5</sup> Neki se pak autori fokusiraju samo na apsolutne mjere svakog modela, tj. zadovoljava li svaki novi model kriterije za konfirmatornu faktorsku analizu, ne gledajući pritom razlike. (npr. André, 2014; Breustedt, 2018).

ske i Svetine (2014) i odabrali maksimalne dozvoljene  $\Delta CFI$  među svim razinama invarijantnosti od 0.01, dok je za  $\Delta RMSEA$  za metrijsku invarijantnost odabrana maksimalna dozvoljena 0.015, a za ostale razine 0.01.

Kako bismo provjerili postoji li u razdoblju od 1999. do 2020. godine stabilan model latentne strukture institucionalnog povjerenja, prateći logiku istraživanja Breustedta (2018), proveli smo sljedeće korake – na temelju pregleda literature testirali smo pristajanje dvaju gore opisanih teorijskih modela institucionalnog povjerenja; odabrani model smo po potrebi doradili kako bi imao zadovoljavajuće karakteristike pristajanja; testirali smo invarijantnost tog modela prateći gore opisane kriterije; ovisno o razini ostvarene invarijantnosti nastavili smo s prihvatljivim oblicima analize institucionalnog povjerenja.

## REZULTATI I DISKUSIJA

U Tablici 2 nalaze se prosječne vrijednosti povjerenja u pojedine institucije kroz osam točaka mjerenja.

Tablica 2. Povjerenje u institucije u razdoblju 1999.-2020.

Institucija	1999	2003	2007	2011	2015	2016	2018	2020
Predsjednik	3.26	3.42	3.52	3.90	3.07	2.85	2.82	2.87
Sabor	3.15	2.73	2.81	2.83	2.45	2.14	2.16	2.03
Vlada	2.97	2.75	2.83	2.92	2.44	2.21	2.30	2.19
Vojska	3.64	3.49	3.45	3.52	3.46	3.46	3.46	3.62
Policija	3.15	3.10	3.16	3.24	3.06	3.15	3.07	3.22
Sudovi	2.90	2.16	2.19	2.48	2.51	2.46	2.20	2.04
Stranke	2.52	2.15	2.37	2.26	2.19	2.05	1.98	1.89
Sindikati	2.84	2.63	2.67	2.55	2.50	2.29	2.63	2.27
Mediji	2.68	2.78	3.01	2.71	2.58	2.51	2.61	2.45
Crkva	3.36	3.47	3.28	3.18	2.89	2.91	2.85	2.75
Nevladine organizacije	2.82	3.04	3.10	2.99	2.76	2.48	2.80	2.41
Javna uprava		2.25	2.49	2.40	2.54	2.35	2.41	2.19
Hrvatska narodna banka						2.55	2.55	2.48
Europska unija						2.76	2.83	2.72
Obrazovanje			3.50					
Zdravstvo			3.08					

Napomena: Prazno polje znači da se u toj točki mjerenja povjerenje u navedenu instituciju nije ispitivalo.

Vidljivo je kako je, neovisno o konkretnoj instituciji i točki mjerenja, institucionalno povjerenje građana Hrvatske najčešće ispod srednje vrijednosti na mjerenoj ljestvici od 1 do 5. Nešto je veće povjerenje građana u vojsku i policiju, a najniže povjerenje građani imaju u političke stranke. Ako se promatraju promjene kroz vrijeme na razini pojedinih institucija, vidljivo je da najveće fluktuacije pokazuje povjerenje u Predsjednika, Crkvu i nevladine organizacije.

U daljnju analizu odlučili smo uključiti povjerenje u Predsjednika, Sabor, Vladu, vojsku, policiju, sudove i stranke. Naime, povjerenje u ostale institucije ili nije mjereno u svakoj točki (javna uprava, Hrvatska narodna banka, Europska unija, obrazovanje, zdravstvo) ili je riječ o primarno nepolitičkim institucijama za koje ni smo pronašli teorijsku logiku grupiranja niti su pokazale adekvatne razine *inter-item* korelacija da bismo ih mogli opravdano uključiti u daljnju analizu (Crkva, nevladine organizacije, sindikati, mediji).

Prije provođenja konfirmatorne faktorske analize provjerena je analiza multivarijatne normalnosti za odabrani skup varijabli, a Mardijin test ( $\chi^2(\text{skewness})=2007.19$ ;  $p<0.001$ ;  $\chi^2(\text{kurtosis}) = 35.69$ ;  $p<0.001$ ), kao i Henze-Zirklerov (HZ=14.05;  $p<0.001$ ), pokazali su kako ona nije ostvarena. Stoga je kao metoda izračuna parametara (engl. *estimator*) odabrana MLR (engl. *maximum likelihood estimation with robust standard errors*) koja u izračun parametara uzima korekcije zbog izostanka multivarijatne normalnosti.

U Tablici 3 nalaze se pokazatelji pristajanja za jednofaktorski, a u Tablici 4 za dvofaktorski model. Vidljivo je kako je dvofaktorski model imao bolje pokazatelje pristajanja te je odabran za daljnju analizu.

Tablica 3. Pokazatelji pristajanja za jednofaktorski model

Točka mjerenja	$\chi^2$	df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Ukupno	2775.319	14	0.834	0.751	0.179	0.084
1999.	331.869	14	0.853	0.779	0.179	0.065
2003.	548.680	14	0.748	0.621	0.200	0.110
2007.	289.741	14	0.857	0.785	0.150	0.063
2011.	462.049	14	0.800	0.701	0.212	0.106
2015.	365.067	14	0.832	0.748	0.176	0.091
2016.	476.139	14	0.815	0.722	0.218	0.088
2018.	292.609	14	0.868	0.803	0.176	0.078
2020.	401.221	14	0.792	0.687	0.204	0.103

Tablica 4. Pokazatelji pristajanja za dvofaktorski model

Točka mjerenja	$\chi^2$	df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Ukupno	1183.716	13	0.932	0.891	0.119	0.072
1999.	168.988	13	0.930	0.887	0.128	0.061
2003.	133.882	13	0.943	0.907	0.099	0.070
2007.	192.129	13	0.909	0.853	0.124	0.061
2011.	162.430	13	0.936	0.896	0.125	0.079
2015.	277.411	13	0.877	0.801	0.156	0.090
2016.	227.993	13	0.920	0.870	0.149	0.079
2018.	301.890	13	0.887	0.818	0.169	0.072
2020.	267.178	13	0.870	0.790	0.167	0.104

Vrijednosti CFI, TLI i SRMR unutar su zadovoljavajućih vrijednosti za većinu točaka mjerenja i na ukupnoj razini. Međutim, RMSEA ima dosta loše pokazatelje. Stoga smo, koristeći indekse modifikacije (engl. *modification indices*), identificirali koje promjene specifikacija modela dovode do najveće značajne promjene u  $\chi^2$  modela, odnosno povećavaju pristajanje modela (Kline, 2011). Preporuke su vidljive u Tablici 1 u *online* Suplementu ovom članku. Povjerenje u Predsjednika ima najniže vrijednosti objašnjene varijance u najvećem broju točaka mjerenja. Osim toga, indeksi modifikacije upućuju na to kako je povjerenje u sudove vezano uz faktor povjerenja u javne, ali i predstavničke institucije. Konačno, uvođenje rezidualnih korelacija između povjerenja u vojsku i povjerenja u policiju bi trebalo povećati pristajanje modela.

Vodeći se spomenutim preporukama, iz modela su izbačene varijable povjerenja u Predsjednika te povjerenja u sudove<sup>6</sup> čime smo riješili i problem rezidualnih korelacija između povjerenja u vojsku i u policiju, jer su to jedine preostale čestice na faktoru povjerenja u javne institucije. U tako izmijenjenom modelu institucionalno se povjerenje sastoji od povjerenja u predstavničke institucije (Vlada, Sabor i stranke) i javne institucije (vojska i policija). Pritom ovo drugo povjerenje, s obzirom na institucije koje obuhvaća, možemo nazvati povjerenjem u institucije sigurnosti. Rezultati CFA (Tablica 5) pokazuju da model ima izvrsne vrijednosti indikatora pristajanja<sup>7</sup>.

<sup>6</sup> Također, postupno uklanjanje pojedine čestice iz modela nije dovelo do zadovoljavajućih vrijednosti indikatora pristajanja modela.

<sup>7</sup> S obzirom na to da je kao metoda izračuna parametara korištena MLR, u tekstu prikazujemo korigiranu (putem Yuan-Bentler korekcije)  $\chi^2$  vrijednost i robusne vrijednosti ostalih indikatora.

Tablica 5. Pokazatelji pristajanja za modificirani dvofaktorski model

Točka mjerjenja	$\chi^2$	df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Ukupno	46.567	4	0.997	0.992	0.040	0.014
1999.	3.845	4	1.000	1.000	0.000	0.009
2003.	21.618	4	0.987	0.968	0.069	0.039
2007.	28.032	4	0.984	0.959	0.084	0.032
2011.	16.278	4	0.994	0.984	0.062	0.025
2015.	13.006	4	0.994	0.986	0.051	0.018
2016.	13.182	4	0.996	0.990	0.051	0.012
2018.	15.852	4	0.992	0.979	0.065	0.024
2020.	16.770	4	0.993	0.983	0.059	0.017

## Testiranje invarijantnosti

Nakon što smo identificirali temeljni model, testiramo invarijantnost institucionalnog povjerenja koristeći multigrupnu konfirmatornu faktorsku analizu (MGCFA). Rezultati svih koraka testiranja nalaze se u Tablici 6.

Tablica 6. Pokazatelji pristajanja prilikom testiranja invarijantnosti

Razina invarijantnosti	$\chi^2$	df	CFI	TLI	RMSEA	$\Delta\chi^2$	df	$\Delta\text{CFI}^2$	$\Delta\text{RMSEA}^2$
konfiguracijska	128.967 <sup>3</sup>	32	0.993	0.982	0.060	/	/	/	/
metrijska	484.646 <sup>3</sup>	53	0.959	0.938	0.097	364.480 <sup>3</sup>	21	0.034	0.037
konfiguracijska <sup>1</sup>	67.011 <sup>3</sup>	24	0.997	0.989	0.047	/	/	/	/
metrijska <sup>1</sup>	194.491 <sup>3</sup>	45	0.989	0.981	0.062	132.350 <sup>3</sup>	21	0.008	0.015
skalarna <sup>1</sup>	427.559 <sup>3</sup>	66	0.974	0.969	0.078	243.100 <sup>3</sup>	21	0.015	0.016
parcijalna skalarna <sup>1</sup>	336.146 <sup>3</sup>	59	0.980	0.973	0.072	148.25 <sup>3</sup>	14	0.009	0.01
rezidualna <sup>1</sup>	879.855 <sup>3</sup>	94	0.940	0.949	0.100	513.02 <sup>3</sup>	35	0.040	0.028

Napomene: <sup>1</sup> Modificirani model (detalji u tekstu); <sup>2</sup> Razlika u odnosu na prethodnu, ostvarenu razinu invarijantnosti; <sup>3</sup>  $p < 0.001$



U prvom koraku testirali smo konfiguracijsku invarijantnost i rezultati su pokazali kako teorijski model ima dobro pristajanje među pojedinim točkama mjerenja. Taj rezultat pokazuje kako građani Hrvatske u razdoblju od 1999. do 2020. godine imaju stabilnu strukturu institucionalnog povjerenja, koja se sastoji od povjerenja u predstavničke (Vlada, Sabor i stranke) i povjerenja u institucije sigurnosti (vojska i policija).

U drugom koraku testiranja invarijantnosti fiksirali smo iznose faktorskih zasićenja, no niti je model imao adekvatne vrijednosti indikatora pristajanja, niti su razlike između modela metrijske invarijantnosti i konfiguracijske invarijantnosti bile zadovoljavajuće. Indeksi modifikacije su pokazali kako bi se model mogao pospješiti uvođenjem rezidualne korelacije između povjerenja u Sabor i povjerenja u Vladu, nakon čega je model imao adekvatne indikatore pristajanja. Također, razlike između konfiguracijskog i metrijskog modela s dodanom rezidualnom korelacijom također su zadovoljavajuće. Drugim riječima, potvrdili smo kako model zadovoljava metrijsku invarijantnost.

U idućem koraku provjeravamo skalarnu invarijantnost modela tako što fiksiramo iznose *intercepta*. Iako je model imao adekvatne vrijednosti indikatora pristajanja, razlike u odnosu na model metrijske invarijantnosti bile su prevelike. Kako bismo pokušali ostvariti parcijalnu skalarnu invarijantnost, na temelju podataka indeksa modifikacije postavili smo *intercept* povjerenja u stranke kao slobodni parametar (fiksirajući *intercepte* ostalih čestica). Taj je model imao dobre pokazatelje pristajanja modela (a mjere razlikovanja tog modela i modela metrijske invarijantnosti bile su zadovoljavajuće. Konačno, provjerili smo rezidualnu invarijantnost fiksirajući iznose reziduala pojedinih čestica, no niti je model imao zadovoljavajuće indikatore pristajanja niti su razlike u odnosu na parcijalni skalarni model bile zadovoljavajuće. Nije bilo moguće ostvariti parcijalnu rezidualnu invarijantnost, tako da možemo zaključiti kako smo utvrdili da institucionalno povjerenje u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. do 2020. godina zadovoljava razinu parcijalne skalarnu invarijantnosti.

## Institucionalno povjerenje u Hrvatskoj: stabilnost i/ili promjene?

S obzirom na to da nismo utvrdili rezidualnu invarijantnost institucionalnog povjerenja, nije opravdano uspoređivati prosječne opažene vrijednosti na grupama čestica kroz vrijeme. No, utvrdili smo parcijalnu skalarnu razinu invarijantnosti, što nam omogućava usporedbu prosječnih vrijednosti latentnih dimenzija, tj. faktorskih bodova. To znači da ne možemo govoriti o promjenama apsolutnih vrijednosti povjerenja kroz vrijeme, ali možemo analizirati relativne promjene. Naime, prosječni rezultat opaženog rezultata može se izraziti kao zbroj *intercepta* i umnoška faktor-

skih zasićenja s prosjekom latentnih dimenzija. Kako skalarna razina invarijantnosti znači da su među grupama *intercepti* i faktorska zasićenja identični, možemo reći kako se “grupne razlike u opaženim rezultatima izravno vežu uz grupne razlike u latentnim prosjecima i neće biti kontaminirane pristranostima različitog zbrajanja odgovora (engl. *differential additive response bias*)” (Gregorich, 2006: 82; vidjeti i De Beuckelaer, 2005; Dimitrov, 2006; Comsa, 2010; Milfont i Fischer, 2010; Steinmetz, 2013; Putnick i Bornstein, 2016; Jiang, Mai i Yuan, 2017; Fischer i Karl, 2019; Magraw-Mickelson i dr., 2020). Za faktor povjerenja u institucije sigurnosti ostvarili smo potpunu skalarnu invarijantnost i možemo pristupiti usporedbi latentnih prosjeka.

Za povjerenje u predstavničke institucije *intercept* jedne od tri varijable (povjerenje u stranke) nije identičan među različitim grupama, što znači da smo za taj faktor ostvarili tek parcijalnu skalarnu invarijantnost. Iako postoje autori koji ističu da parcijalna skalarna korelacija onemogućuje smislenu uspoređivanje latentnih prosjeka (npr. Steinmetz, 2013, 2018; Marsh i dr., 2018), većina autora ističe kako je potpuna skalarna invarijantnost teško ostvariva (pogotovo u studijama s velikim brojem grupa i sudionika) te kako je parcijalna invarijantnost dovoljan uvjet za usporedbu latentnih prosjeka (Byrne i dr., 1989; Steenkamp i Baumgartner, 1998; Yoo, 2002; Dimitrov, 2006; Davidov, 2008; Comsa, 2010). Ključni je izazov koliki broj parametara možemo ostaviti da slobodno variraju među grupama kad provjeravamo parcijalnu invarijantnost, a da to i dalje ima smisla, odnosno da još uvijek imamo dovoljan broj fiksiranih parametara te da možemo govoriti da zaista testiramo invarijantnost. Primjerice, Whittaker (2013) u simulacijskoj studiji pokazuje da već na 25 % slobodnih parametara može doći do ozbiljne pristranosti (u vidu pogreške tipa 1), no on je fiksirao u simulaciji ukupan broj sudionika na 200; French i Finch (2016) u simulaciji pokazuju da je za pojavu pristranosti kod testiranja parcijalne invarijantnosti ključno kolike su stvarne grupne razlike u onome što mjerimo itd. Zanimljivo, neke simulacije, poput Shi, Song i Lewis (2017), na tragu Byrne i dr. (1989), upućuju na to da je dovoljno da je jedna dobro odabrana čestica fiksirana, kako bi mogli smislenu uspoređivati prosjeke na faktorima. No, upozoravaju na to kako je bitno da se donese “kvalitativna odluka, kroz detaljnu analizu sadržaja čestica”. (1989:14): Konačno, većina se autora vodi preporukama Steenkampa i Baumgartnera (1998) prema kojima svaki faktor mora imati barem dvije invarijantne čestice da bismo mogli uspoređivati latentne prosjeke, što je slučaj za dobiveni faktor povjerenja u predstavničke institucije.

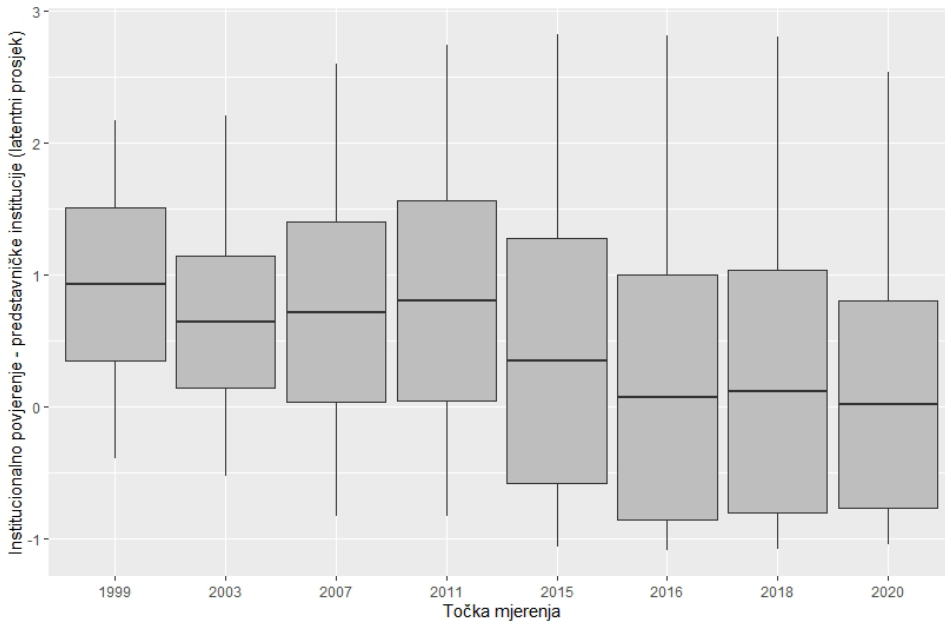
Dotadni korak koji se predlaže u literaturi (De Beuckelaer, 2005; Chen, 2008; Putnick i Bornstein, 2016) jest usporedba parcijalnog i potpunog skalarnog modela invarijantnosti. U slučaju predstavničkih institucija razlike u prosječnim latentnim vrijednostima među grupama između parcijalne i potpune skalarnu invarijantnosti

su ili nepostojeće ili 0.01 za 6 grupa; dok je za preostale dvije skupine razlika 0.03 i 0.08 (vidjeti Tablicu 2 u *online* Suplementu). Gledajući post-hoc razlike među testovima jedan od 28 testova (2003.-2007.) značajan je u slučaju snažne, a nije značajan u slučaju parcijalne invarijantnosti. Svi ostali testovi ukazuju na jednaki smjer i značajnost razlike (vidjeti Tablice 3 i 4 u *online* Suplementu).

U okviru MGCFA najčešći postupak za izračun latentnih rezultata jest da se odabere jedna grupa kao referentna unutar koje se fiksira prosječna vrijednost na 0, a vrijednost za ostale grupe se slobodno modelira. To znači da dobivene prosječne vrijednosti na ostalim grupama jesu razlike među prosječnim vrijednostima latentne dimenzije te grupe i referentne, a ujedno se analizira i značajnost te razlike. S obzirom na to da u ovom istraživanju imamo osam grupa, riječ je o prevelikom broju međugrupnih usporedbi da bismo postupno mijenjali referentne grupe i tako analizirali razlike, jer time povećavamo vjerojatnost počinjenja greške tipa 1. Kako bismo tomu doskočili, ekstrahirani su latentni rezultati s fiksnim vrijednostima za 2020. godinu te su razlike analizirane putem analize varijance i post-hoc Tukey HSD testa s prilagođenim kriterijima za p vrijednost za višestruke usporedbe.

Na Grafu 1<sup>8</sup> može se vidjeti kretanje povjerenja građana u predstavničke institucije kroz vrijeme. Analiza varijance pokazala je kako postoje statistički značajne razlike među točkama mjerenja ( $F(905,7)=219$ ;  $p<0.001$ ). Post-hoc grupne razlike provjerene su Tukey HSD testom (uz prilagođene kriterije za p vrijednost zbog višestrukih usporedbi) (Tablica 3 u *online* Suplementu). Većina razlika kroz točke mjerenja jesu statistički značajne uz iznimke 2003. – 2007., 2007. – 2011., 2016. – 2018., 2016. – 2020., i 2018. – 2020. Gledajući veličinu efekta (Cohenov d), od 23 značajne razlike, jedna je manja od 0.2, 7 ih je male veličine, 7 umjerene i 8 velike veličine efekta. Općenito, vidljivo je da je povjerenje u predstavničke institucije u razdoblju od 1999. do 2020. erodiralo, počevši s razdobljem relativne stabilnosti do 2015. godine, kad dolazi do pada koji se nastavio u 2016. godini, nakon čega je ponovno uslijedilo razdoblje stabilnosti. Iako ne možemo govoriti o apsolutnim promjenama, na temelju podataka o povjerenju u pojedine institucije (Tablica 2), možemo pretpostaviti da je povjerenje u predstavničke institucije, neovisno o promjenama tijekom vremena, bilo relativno nisko.

<sup>8</sup> Na Grafovima 1 i 2 horizontalna linija označava prosječnu vrijednost, rubovi pravokutnika (*box-plota*) jednu standardnu devijaciju ispod i iznad prosjeka, a rubovi vertikalne linije minimalnu i maksimalnu vrijednost.



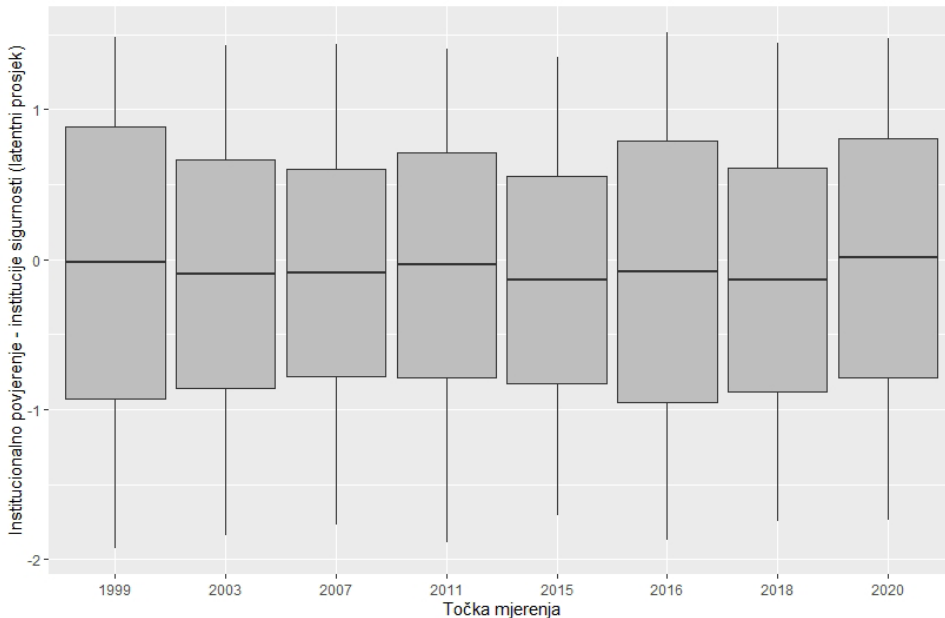
Graf 1. Latentni prosjeci povjerenja u predstavničke institucije u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. do 2020. godine

Odgovori na pitanja o mogućim razlozima takvog stanja povjerenja u predstavničke institucije pretpostavljaju drugi tip analize, a ovdje možemo samo ponuditi nekoliko teza koje bi trebalo propitati u budućim istraživanjima. Prvo, može se tvrditi kako je upravo 2015. godina ta u kojoj se značajan dio hrvatskih građana u potpunosti razočarao glavnim *mainstream* hrvatskim političkim strankama, prije svega HDZ-om i SDP-om. Pretpostavljamo da je značajan dio građana svoje razočaranje u te stranke transferirao i u institucije, Vladu i Sabor, koje su te stranke dominantno popunjavale u proteklih trideset godina hrvatske demokracije. Dijelom je to i vidljivo u značajnoj podršci građana koju je upravo na izborima 2015. godine ostvario Most. Drugo, razdoblje od kraja 2015. do travnja 2017. godine obilježeno je političkim turbulencijama u kojima su u prvom planu bile političke institucije koje su ovdje obuhvaćene. Pregovaranje političkih stranaka o formiranju parlamentarne većine i Vlade koje je uslijedilo nakon izbora 2015. godine obilježeno je netransparentnošću, pri čemu su glavni akteri bile već spomenute *mainstream* stranke, HDZ i SDP, ali i novi akter na političkoj sceni, Most. Rezultat pregovora bilo je formiranje vlasti koju su činili HDZ i Most, a na čijem čelu je bio nestranački Predsjednik vlade. Međutim, nesuglasice i popratne afere koalicijskih partnera dovele su do raspada

parlamentarne većine, što je rezultiralo prijevremenim parlamentarnim izborima u rujnu 2016. godine. Nakon tih izbora ponovno je uspostavljena Vlada HDZ-a i Mosta, a koja je potrajala samo do travnja 2017. godine kad ponovno dolazi do političkih turbulencija i preslagivanja u parlamentarnoj većini i izvršnoj vlasti, no ovoga puta bez novih parlamentarnih izbora. Treće, spomenute nestabilnosti na razini izvršne vlasti odrazile su se i na zbivanja u Saboru. Naime, nakon razlaza koalicijskih partnera u travnju 2017. godine dolazi do priključivanja niza, dotad opozicijskih i barem načelno ideološko suprotstavljenih zastupnika, koaliciji s HDZ-om. Ti su postupci izazvali negodovanja u javnosti te su često u medijima proglašavani izdajom biračkog tijela.

Na Grafu 2 vidljivo je kretanje povjerenja u institucije sigurnosti u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. do 2020. Kao i kod predstavničkih institucija, analiza varijance pokazala je da postoji statistički značajna razlika među točkama mjerenja ( $F(19,7)=4.508$ ;  $p<0.001$ ), a Tukey HSD test je pokazao kako su značajno više razine povjerenja u institucije sigurnosti građani imali 1999. (u odnosu na 2015. i 2018. godinu) te 2020. godine (u odnosu na 2003., 2015., i 2018. godinu) (vidjeti Tablicu 5 u *online* Suplementu). Od tih pet značajnih razlika, samo jedna ima malu veličinu efekta (2020.-2015.;  $d=0.20$ ), dok su ostale ispod te razine.

Osim toga, vidljivo je da postoji stabilnost u razinama povjerenja koje građani imaju u institucije sigurnosti u razdoblju od 1999. do 2020. godine. Također, iako ne možemo govoriti o apsolutnim promjenama u povjerenju u javne institucije, na temelju podataka o pojedinačnom povjerenju u vojsku i policiju (Tablica 2) možemo pretpostaviti da su razine povjerenja u javne institucije na relativno visokoj i stabilnoj razini.



Graf 2. Latentni prosjeci povjerenja u institucije sigurnosti u Hrvatskoj u periodu od 1999. do 2020. godine

I ovdje se, s obzirom na tip analize koju smo proveli, ograničavamo na teze o uzrocima koji su doveli do situacije prikazane u Grafu 2, pritom imajući na umu da je ipak riječ o malim veličinama efekta razlika. Podatci iz 2003. godine dobiveni su na temelju prvog istraživanja provedenog nakon druge tranzicije u Hrvatskoj, to jest prvog prijenosa vlasti u neovisnoj i demokratskoj Hrvatskoj koja se dogodila 2000. godine. Čini se da su promjene vlasti 2000., pa onda opet 2003. godine, i ponašanje vojske i policije tijekom tih promjena, uvjerile značajan dio građana da će vojska i policija u hrvatskoj mladoj demokraciji biti “odane” ustavnom poretku, a ne pojedinim političkim akterima. Ponovni porast povjerenja građana 2020. godine možda je moguće objasniti činjenicom da je istraživanje provedeno u samim začetcima pandemijske krize, kad su nesigurnost i strah građana mogli rezultirati efektom zvanim “okupljanje oko zastave” (engl. *rallying around the flag*). Neka istraživanja (npr. Shockley i dr., 2016; Bækgaard i dr., 2020; Daniele i dr., 2020) upućuju na to da je dio građana u tim uvjetima sklon, kako bi razvio osjećaj sigurnosti i kontrole nad situacijom, izražavati pojačano povjerenje u određene institucije.

## ZAKLJUČAK

Temeljna je intencija rada bila odgovoriti na istraživačka pitanja koja se odnose na stanje institucionalnog povjerenja u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. do 2020. godine. Nekoliko je elemenata našeg rada za koje smatramo da predstavljaju važan novi doprinos istraživanjima povjerenja u institucije u Hrvatskoj. Prvo, analiza obuhvaća podatke iz osam vremenskih točaka što predstavlja pomak u odnosu na analize koje su, kako je vidljivo iz pregleda literature, obuhvaćale maksimalno tri točke mjerenja. Na toj deskriptivnoj razini utvrdili smo da je povjerenje građana u pojedine institucije najčešće ispod srednje vrijednosti na ljestvici od 1 do 5, osim u slučajevima vojske i policije. Drugo, analiza pokazuje da hrvatski građani prave razliku između dvaju tipova institucionalnog povjerenja – u predstavničke institucije i u javne institucije, odnosno još specifičnije, institucije sigurnosti. Pokazali smo da taj model, za koji postoji i teorijsko utemeljenje, ima i najbolje pokazatelje pristajanja. Treće, posebno bitan doprinos rada vidimo u metodološkom aspektu. U tom je dijelu jasno demonstrirano da usporedba podataka u različitim točkama mjerenja zahtjeva utvrđivanje ekvivalentnosti konstrukta, odnosno invarijantnosti mjerenja. Taj postupak trebao bi, dakle, postati standardom za buduća istraživanja povjerenja koja uspoređuju različite vremenske točke u kojima su prikupljeni podatci. Izostanak testiranja invarijantnosti mjerenja dovodi do usporedbe podataka koji se ne odnose nužno na isti konstrukt te su interpretacije temeljene na tim podatcima upitne validnosti.

Analiza podataka iz osam vremenskih točaka pokazuju da je povjerenje u institucije sigurnosti relativno stabilno, a u dvjema točkama mjerenja dolazilo je do njegovog rasta. S druge strane, povjerenje u predstavničke institucije uglavnom je bilo stabilno do 2015. godine, a zatim je znatno erodiralo u 2015. i 2016. godini. Nakon tog pada ono se ustalilo na tim nižim razinama i u godinama mjerenja koje su slijedile. Niske razine povjerenja u predstavničke institucije sugeriraju svojevrsnu otuđenost građana od glavnih aktera koji bi u okviru predstavničke demokracije trebali posredovati interese građana (političke stranke) te onih koji bi trebali donositi (parlament) i provoditi (vlada) politike u interesu javnosti.

Ovdje treba ukazati i na neka ograničenja naše studije koja se ponajprije tiču usporedivosti podataka kroz osam točaka mjerenja. Prvo, metoda prikupljanja podataka razlikovala se među godinama, kao i vrijeme mjerenja u odnosu na izbore (prije ili poslije samih izbora). Metoda prikupljanja mogla je utjecati na spremnost sudionika da se (iskreno) izjasne po pitanju povjerenja u institucije, a vrijeme mjerenja na dostupnost informacija i učestalost informiranja sudionika, što je moglo imati utjecaja na procjene povjerenja. Drugo, unatoč jasnom početnom teorijskom opravdanju modela institucionalnog povjerenja, analitički postupci “čišćenja” mo-

dela vođeni su isključivo empirijskim pokazateljima, što može dovesti u pitanje postojanost teorijskog modela. Treće, iako smo se vodili uvriježenim pravilima utvrđivanja parcijalne razine invarijantnosti, ostaje rizik da su usporedbe latentnih prosjeka pristrane s obzirom na variranje *intercepta* povjerenja u stranke. Korisno bi bilo u budućim istraživanjima provjeriti što građani razumijevaju pod procjenom povjerenja u stranke, tj. koje su im stranke u fokusu kad donose procjenu. Je li riječ o većini stranaka, strankama na vlasti, strankama koje im se sviđaju, strankama koje im se ne sviđaju itd.? Na taj način bismo mogli bolje objasniti varijabilnost u *interceptima* među pojedinim mjerenjima.

Ako se borba protiv pandemije treba temeljiti na povjerenju između građana i države, kao što to tvrdi Andrej Plenković, a pokazuju i neka recentna istraživanja (primjerice, Han i dr., 2021; Oksanen i dr., 2020), onda ta borba u Hrvatskoj neće biti jednostavna. Dodatno, izostanak povjerenja u institucije predstavnštva predstavlja problem i za budući razvoj predstavničke demokracije u Hrvatskoj. Na kraju, jedan dio odgovora o razlozima postojećih razina povjerenja pretpostavlja analize koje će se baviti odrednicama stabilnosti i nestabilnosti pojedinih tipova institucionalnog povjerenja, što je svakako zanimljiva tema za moguća buduća istraživanja.

## FINANCIJSKA POTPORA

Ovaj je projekt većinski financiran sredstvima Fakulteta političkih znanosti i potporama za istraživanje Sveučilišta u Zagrebu.

## SUKOB INTERESA

Autori izjavljuju da nema sukoba interesa.

## ETIČKO ODOBRENJE

Autori izjavljuju da istraživačke grupe koje su provodile istraživanja nisu tražile etičko odobrenje Fakulteta političkih znanosti, no autori potvrđuju da su pri prikupljanju podataka sve istraživačke grupe slijedile dobre prakse etičnosti istraživanja.

## PRISTUP PODATCIMA I TRANSPARENTNOST

Podatci dostupni na upit autorima.

Analitičke procedure u R-u dostupne su preko repozitorija *Open Science Framework*:



Bovan K i Baketa N (2021). Dodaci za članak: Stabilnost i/ili promjene? Povjerenje u institucije u Hrvatskoj od 1999. do 2020. OSF Repository. <https://osf.io/an7sr/>

Dodatne analize su dostupne preko *online* Suplementa ovom članku (<https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/rzs/libraryFiles/downloadPublic/245>).

## LITERATURA

- André S (2014). Does Trust Mean the Same for Migrants and Natives? Testing Measurement Models of Political Trust With Multi-Group Confirmatory Factor Analysis, *Social Indicators Research*, 115 (3): 963–982. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0246-6>
- Bækgaard M, Christensen J, Madsen JK i Mikkelsen KS (2020). Rallying Around the Flag in Times of COVID-19: Societal Lockdown and Trust in Democratic Institutions, *Journal of Behavioral Public Administration*, 3 (2): 1-12. <https://doi.org/10.30636/jbpa.32.172>
- Baloban S i Rimac I (1998). Povjerenje u institucije u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 663–672.
- Bialosiewicz S, Murphy K i Berry T (2013). Do our Measures Measure up? The Critical Role of Measurement Invariance. Demonstration Session, American Evaluation Association, Washington, DC. <http://comm.eval.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=63758fed-a490-43f2-8862-2de0217a08b8> (15. svibnja 2021.)
- Blankson AN i McArdle JJ (2015). Measurement Invariance of Cognitive Abilities Across Ethnicity, Gender, and Time Among Older Americans, *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 70 (3): 386–397. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbt106>
- Bowen NK i Masa RD (2015). Conducting Measurement Invariance Tests With Ordinal Data: A Guide for Social Work Researchers, *Journal of the Society for Social Work and Research*, 6 (2): 229–249. <https://doi.org/10.1086/681607>
- Breustedt W (2018). Testing the Measurement Invariance of Political Trust Across the Globe. A Multiple Group Confirmatory Factor Analysis, *Methods, data, analyses*, 12 (1): 7–46. <https://doi.org/10.12758/MDA.2017.06>
- Byrne BM, Shavelson RJ i Muthén B (1989). Testing for the Equivalence of Factor Covariance and Mean Structures: The Issue of Partial Measurement Invariance, *Psychological Bulletin*, 105 (3): 456–466. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.105.3.456>
- Chen FF (2007). Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 14 (3): 464–504. <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>
- Chen FF (2008). What Happens if we Compare Chopsticks With Forks? The impact of Making Inappropriate Comparisons in Cross-Cultural Research, *Journal of Personality and Social Psychology*, 95 (5): 1005–1018. <https://doi.org/10.1037/a0013193>
- Cieciuch J, Davidov E, Schmidt P i Algesheimer R (2019). How to Obtain Comparable Measures for Cross-National Comparisons, *KZfSS Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie*, 71 (S1): 157–186. <https://doi.org/10.1007/s11577-019-00598-7>

- Comsa M (2010). How to Compare Means of Latent Variables Across Countries and Waves: Testing for Invariance Measurement. An Application Using Eastern European Societies, *Sociologia*, 42 (6): 639–669.
- Čular G i Šalaj B (2019). Kritički građani ili nezadovoljni autokrati?: Potpora demokraciji u Hrvatskoj 1999-2018, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 16 (1): 7–26. <https://doi.org/10.20901/an.16.01>
- Daniele G, Martinangeli A, Passarelli F, Sas W i Windsteiger L (2020). Wind of Change? Experimental Survey Evidence on the Covid-19 Shock and Socio-Political Attitudes in Europe, *Working Paper of the Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance No.2020-10*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3671674>
- Davidov E (2008). A Cross-Country and Cross-Time Comparison of the Human Values Measurements With the Second Round of the European Social Survey, *Survey Research Methods*, 2(1), 33–46. <https://doi.org/10.5167/uzh-95236>
- De Beuckelaer A (2005). *Measurement Invariance Issues in International Management Research* [Doctoral thesis]. Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen. <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/47017/47017.pdf?sequence=1> (15. veljače 2021.)
- Dimitrov DM (2006). Comparing Groups on Latent Variables: A Structural Equation Modeling Approach, *Work*, 26 (4): 429–436.
- Domitrović A, Ivanešić D i Žagmešter M (2020). Vrednote u Hrvatskoj i Hrvatska kao vrednota, *Acta Iadertina*, 17 (1): 83-100. <https://doi.org/10.15291/ai.3080>
- Easton D (1965a). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley and Sons.
- Easton D (1965b). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Easton D (1975). A Reassessment of the Concept of Political Support, *British Journal of Political Science*, 5 (4): 435-457. <https://doi.org/10.1017/S0007123400008309>
- Fischer R i Karl JA (2019). A Primer to (Cross-Cultural) Multi-Group Invariance Testing Possibilities in R, *Frontiers in Psychology*, 10: 1507. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01507>
- Fox J i Weisberg S (2019). *An {R} Companion to Applied Regression, Third Edition*. Thousand Oaks CA: Sage. <https://socialsciences.mcmaster.ca/jfox/Books/Companion/> (15. siječnja 2021.)
- Franc R, Maglić M i Sučić I (2020). Političko (ne)povjerenje kao odrednica sklonosti glasanju na izborima i sklonosti prosvjednom sudjelovanju, *Revija za sociologiju*, 50 (3): 381–406. <https://doi.org/10.5613/rzs.50.3.3>
- French BF i Finch H (2016). Factorial Invariance Testing Under Different Levels of Partial Loading Invariance Within a Multiple Group Confirmatory Factor Analysis Model, *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 15 (1): 511–538. <https://doi.org/10.22237/jmasm/1462076700>
- Gregorich SE (2006). Do Self-Report Instruments Allow Meaningful Comparisons Across Diverse Population Groups?: Testing Measurement Invariance Using the Confirmatory Factor Analysis Framework, *Medical Care*, 44 (Suppl 3): 78–94. <https://doi.org/10.1097/01.mlr.0000245454.12228.8f>
- Han Q, Zheng B, Cristea M, Agostini M, Belanger J, Gutzkow B, ... i Leander P (2021). Trust in Government Regarding COVID-19 and its Associations With Preventive Health Behaviour and Prosocial Behaviour During the Pandemic: A Cross-Sectional and Longitudinal Study, *Psychological Medicine*: 1-11. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001306>

- Hardin R (1999). Do we Want Trust in Government? U: Warren ME (ur.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 22-41. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659959.002>
- Hirschfeld G i von Brachel R (2014). Improving Multiple-Group Confirmatory Factor Analysis in R – A Tutorial in Measurement Invariance With Continuous and Ordinal Indicators, *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 19 (1): 1–12. <https://doi.org/10.7275/QAZY-2946>
- Henjak A (2017). Institutional Trust and Democracy Satisfaction in Croatia: Partisanship - Versus Outcome-Driven Evaluations. *Croatian and Comparative Public Administration*, 17 (3): 343–363. <https://doi.org/10.31297/hkju.17.3.1>
- Holmberg S (1999). Down and down we go: Political trust in Sweden. U: Norris P (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, 103-122. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0005>
- Jiang G, Mai Y i Yuan K-H (2017). Advances in Measurement Invariance and Mean Comparison of Latent Variables: Equivalence Testing and a Projection-Based Approach, *Frontiers in Psychology*, 8: 1823. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01823>
- Kline RB (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3rd ed). New York: Guilford Press.
- Klingemann HD (1999). Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis. U: Norris P (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, 31-56. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0002>
- Korkmaz S, Goksuluk D i Zararsiz G (2014). MVN: An R Package for Assessing Multivariate Normality, *The R Journal*, 6 (2): 151-162. <https://doi.org/10.32614/RJ-2014-031>
- Luhmann N (1979). *Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Lühiste K (2006). Explaining Trust in Political Institutions: Some Illustrations From the Baltic States, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (4): 475-496. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2006.09.001>
- Magraw-Mickelson Z, Hermida Carrillo A, Weerabangsa MM, Owuamalam CK i Gollwitzer M (2020). Comparing Classic and Novel Approaches to Measurement Invariance, *PsyArXiv*. Elektronička objava teksta prije tiska, 1. prosinca. <https://doi.org/10.31234/osf.io/pz8u9>
- Maldini P (2008). Političko povjerenje i demokratska konsolidacija, *Politička misao*, 45 (1): 179–199.
- Marsh HW, Guo J, Parker PD, Nagengast B, Asparouhov T, Muthén B i Dicke T (2018). What to do When Scalar Invariance Fails: The Extended Alignment Method for Multi-Group Factor Analysis Comparison of Latent Means Across Many Groups, *Psychological Methods*, 23 (3): 524–545. <https://doi.org/10.1037/met0000113>
- Matić D (2000). Demokracija, povjerenje i socijalna pravda, *Revija za sociologiju*, 31 (3–4): 183–195.
- Milfont TL i Fischer R (2010). Testing Measurement Invariance Across Groups: Applications in Cross-Cultural Research, *International Journal of Psychological Research*, 3 (1): 111–130. <https://doi.org/10.21500/20112084.857>
- Misztal BA (1996). *Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*. Cambridge: Polity Press.

- Mrakovčić M (2010). (Dez)integracija i povjerenje u institucije u višestručnim zajednicama Hrvatske, *Revija za sociologiju*, 40 (2): 157–184.
- Müller P i Schäfer S (2017). Latent Mean (Comparison). U: Matthes J, Davic CS i Potter RF (ur.). *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*. Hoboken: American Cancer Society, 1-7. <https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0132>
- Nikodem K i Črpić G (2014). O (ne) održivosti veza između povjerenja i demokracije. U: Baloban J, Nikodem K i Zrinščak S (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 259–307.
- Norris P (1999). Introduction: The Growth of Critical Citizens. U: Norris P (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, 1-28. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0001>
- Norris P (2011). *Democratic Deficit: 'Critical Citizens' Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973383>
- N1 Hrvatska (2020). Andrej Plenković: Borbu protiv korone temeljimo na povjerenju građana i države. *N1 Hrvatska*, 27. studenog. <https://hr.n1info.com/vijesti/a580524-andrej-plenkovic-borbu-protiv-korone-temeljimo-na-povjerenju-gradjana-i-drzave/> (4. siječnja 2021.)
- Offe C (1999). How Can We Trust our Fellow Citizens?. U: Warren M (ur.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 42-88. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659959.003>
- Oksanen A, Kaakinen M, Latikka R, Savolainen I, Savela N i Koivula A (2020). Regulation and Trust: A Social Science Perspective on COVID-19 Mortality, *The Lancet*. Elektronička objava teksta prije tiska, 14. travnja. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3569845>
- Poznyak D, Meuleman B, Abts K i Bishop GF (2014). Trust in American Government: Longitudinal Measurement Equivalence in the ANES, 1964–2008, *Social Indicators Research*, 118 (2): 741–758. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0441-5>
- Putnick DL i Bornstein MH (2016). Measurement Invariance Conventions and Reporting: The State of the Art and Future Directions for Psychological Research, *Developmental Review*, 41: 71–90. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2016.06.004>
- R Core Team (2020). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
- Revelle W (2020). *psych: Procedures for Personality and Psychological Research*. Northwestern University. <https://CRAN.R-project.org/package=psych> Version = 2.0.9 (15. siječnja 2021.)
- Rimac I (2000). Neke determinante povjerenja u institucije političkog sustava u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 70 (2): 471–484.
- Rosseel Y (2012). 'lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling', *Journal of Statistical Software*, 48 (2): 1-36.
- Rutkowski L i Svetina D (2014). Assessing the Hypothesis of Measurement Invariance in the Context of Large-Scale International Surveys, *Educational and Psychological Measurement*, 74 (1): 31–57. <https://doi.org/10.1177/0013164413498257>
- Sass DA (2011). Testing Measurement Invariance and Comparing Latent Factor Means Within a Confirmatory Factor Analysis Framework, *Journal of Psychoeducational Assessment*, 29 (4): 347–363. <https://doi.org/10.1177/0734282911406661>
- Sekulić D i Šporer Ž (2010). Gubimo li povjerenje u institucije. U: Kregar J, Sekulić D i Šporer Ž (ur.). *Korupcija i povjerenje*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 71–117.

- Shi D, Song H, Liao X, Terry R i Snyder LA (2017). Bayesian SEM for Specification Search Problems in Testing Factorial Invariance, *Multivariate Behavioral Research*, 52 (4): 430–444. <https://doi.org/10.1080/00273171.2017.1306432>
- Shi D, Song H i Lewis MD (2017). The Impact of Partial Factorial Invariance on Cross-Group Comparisons, *Assessment*, 26 (7): 1217–1233. <https://doi.org/10.1177/1073191117711020>
- Shockley E, Neal TMS, Pytlikzillig LM i Bornstein BH (2016). *Interdisciplinary Perspectives on Trust*. New York: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-22261-5>
- Steenkamp JEM i Baumgartner H (1998). Assessing Measurement Invariance in Cross-National Consumer Research, *Journal of Consumer Research*, 25 (1): 78–107. <https://doi.org/10.1086/209528>
- Steinmetz H (2013). Analyzing Observed Composite Differences Across Groups: Is Partial Measurement Invariance Enough?, *Methodology*, 9 (1): 1–12. <https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000049>
- Steinmetz H (2018). Estimation and Comparison of Latent Means Across Cultures. U: Davidov E, Schmidt P, Billiet J i Meuleman B (ur.). *Cross-Cultural Analysis* (2nd ed.). New York: Routledge, 95–126. <https://doi.org/10.4324/9781315537078-4>
- Šalaj B (2005). Socijalno povjerenje: Hrvatska 1995-2003, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 2 (1): 35-56.
- Šporer Ž i Sekulić D (2006). Povjerenje u institucije građana Hrvatske. U: Horvat V (ur.). *U kakvu EU želimo? U potrazi za razlozima demokratskog deficita*. Zagreb: Heinrich Boll Stiftung, 83–103.
- Štulhofer A (2004). Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995. – 2003, *Politička misao*, 41 (3): 156–169.
- Trzun Z (2012). Kriza povjerenja u institucije: istraživanje povjerenja u vojsku. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 15 (29): 33–54.
- Uslaner EM (2018). The Study of Trust. U: Uslaner EM (ur.). *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press, 3-14. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.001.0001>
- Van De Schoot R, Schmidt P i De Beuckelaer A (2015). *Measurement Invariance*. Lausanne: Frontiers Media SA. <https://doi.org/10.3389/978-2-88919-650-0>
- Warren ME (2018). Trust and Democracy. U: Uslaner EM (ur.). *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press, 75-94. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.5>
- Whittaker TA (2013). The Impact of Noninvariant Intercepts in Latent Means Models, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 20 (1): 108–130. <https://doi.org/10.1080/10705511.2013.742397>
- Wu AD, Li Z i Zumbo BD (2007). Decoding the Meaning of Factorial Invariance and Updating the Practice of Multi-Group Confirmatory Factor Analysis: A Demonstration With TIMSS dana, *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 12 (1): 1–26. <https://doi.org/10.7275/MHQA-CD89>
- Yoo B (2002). Cross-Group Comparisons: A Cautionary Note, *Psychology and Marketing*, 19 (4): 357–368. <https://doi.org/10.1002/mar.10014>

## Stability and/or Change? Institutional Trust in Croatia in 1999–2020

Kosta BOVAN  <https://orcid.org/0000-0002-5183-6065>

*Faculty of Political Science, University of Zagreb, Croatia*

*kosta.bovan@fpzg.hr*

Nikola BAKETA  <https://orcid.org/0000-0001-9813-4717>

*Institute for Social Research in Zagreb, Croatia*

*baketa@idi.hr*

### ABSTRACT

This paper analyses the state of institutional trust (IT) in Croatia based on data collected by the Faculty of Political Science on a representative sample of Croatian citizens in eight time points over the past 20 years. Based on Easton's and Norris' concepts and considering previous studies on IT in Croatia, this paper brings some new elements. While most of the previous studies cover a maximum of three measurement points in a relatively short time span and analyse the latent structure of IT through an exploratory approach, this paper is based on an analysis spanning eight time points and analyses the appropriateness of existing theoretical models. In addition, the analysis of fluctuations in the levels of IT is based on determining measurement invariance as the most important methodological contribution of this paper. The main results of the study show that the level of citizens' trust in individual institutions is usually below the midpoint of the scale of 1 to 5, except for the military and police. Second, Croatian citizens distinguish between two types of IT – trust in representative and security institutions. Third, in the 1999–2020 period, IT in representative institutions decreased, while trust in security institutions remained pronouncedly stable. These insights lead to two main conclusions. First, the measurement invariance should become the standard for future IT studies comparing different time points. Second, the low level of trust regarding representative institutions of the Republic of Croatia suggests the alienation of citizens from these institutions and indicates a problem for the functioning of representative democracy.

Key words: institutional trust, representative institutions, security institutions, measurement invariance